

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AHMED YESEVÎ' NİN KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI' NA TESİRİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME A CRITISM ABOUT AHMED YESEVÎ'S EFFECT ON THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU*

Öz

Türkler İslâmiyet' i kabul ettikten sonra özellikle şehirlerden itibaren İslâmî inanç ve kültür; köylerde ve göçebe halk arasında hızla yayılır. Ahmed Yesevî' nin yaşadığı Türkistan' da İslâmlaşmanın yanında tasavvufî hareketlerde yer alır. Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun yöresinde yaşayan göçebe Türkler arasında etkili olan Yesevî; hikmet adı verilen manzumelerle halka İslâm'ın esaslarını, şariat hükümlerini, tarikatının âdâb ve erkânını öğretir. Tasavvufî Tekke Edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatı arasında bir köprü vazifesi görür. Klâsik Edebiyat kelime kadrosu, vezin ve şekil açısından bir takım farklılıklar gösterse de sonuçta edipler halkın anlayacağı bir dil kullanırlar. Türk Tasavvuf edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Ahmed Yesevî ile başlayan bu gelenek Anadolu' da Yunus Emre, Mevlânâ, Âşık Paşa, Gülşehri, Nesîmî ve diğerleri ile devam eder. Ahmed Yesevî ayrıca klâsik Türk edebiyatına da tesir etmiştir. Türk şiirinde ilk nazireler Ahmed Yesevî' nin şiirlerine yazılmıştır. Anadolu sahasında Yesevî' ye nazire yazan ilk şair Yunus Emre (ö.1320) dir. Yunus Emre' den başka Ahmedî ve Şeyyad Hamza' nın Yesevî' ye nazire yazdıkları tespit edilmiştir. Klâsik Türk Edebiyatı' nın ilk dönemleri Ahmed Yesevî' ye yakın bir dönem olması ve dinî-tasavvufî unsurlar bakımından Yesevî' nin hikmetleri ile benzerlikler göstermesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda Yesevî sadece halk şairlerini değil divan şairlerini de etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Nazire, Tasavvufî Edebiyat, Divan Şiiri.

Abstract

After the Turks embraced Islam, Islamic beliefs and culture spread across , initially cities, and then among the villages and nomads. In Turkistan where Ahmed Yesevî lived, there appears not only Islamisation but also sufistic motions. Yesevî ,who has influence on Turkish nomads living in Taşkent, Siriderya and Seyhun , teaches the rules of Islam, sharia provisions, morals and ways of religious order through the poems called as "hikmet" . Sufi literature serves as a bridge between Classical Turkish Literature and minstrel literature. Although the Classical Turkish Literature has some discrepancies in terms of vocabulary, rhytm and form , the poets have a wording which can be understood by folks. This tradition started with Ahmed Yesevî, who was accepted as a founder of Turkish Sufi Literature, and has been continued by Yunus Emre, Âşık Paşa, Gülşehri, Nesîmî and the others in Anatolia. Ahmed Yesevî was also influential on Classical Turkish Literature. The archetype of parallel poems (The first parallel poems or nazire) in Turkish Literature was composed upon Ahmed Yesevî's works . Yunus Emre was the first poet who composed parallel poems to Ahmed Yesevî. It was determined that besides Yunus Emre, also Ahmedî and Şeyyad Hamza versed parallel poems to Ahmed Yesevî. It's remarkable that the first period of Classical Turkish was closed by Ahmed Yesevî's time and was similiar with the Ahmed Yesevî's Hikmets in terms of religious and sufistic elements. In this context, Ahmed Yesevî had effect on not only minstrels but also classic poets.

Keyword: Ahmed Yesevî, Nazire, Sufi Literature, Diwan Poetry.

Giriş

Türkler İslâmiyet' le tanışınca özellikle şehirlerden itibaren İslâmî inanç ve kültür; köylerde ve göçebe halk arasında hızla yayılır. Ahmed Yesevî' nin yaşadığı Türkistan' da İslâmlaşmanın yanında tasavvufî hareketlerde yer alır. Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun yöresinde yaşayan göçebe Türkler arasında son derece etkili olan Yesevî; hikmet adı verilen manzumelerle halka İslâm'ın esaslarını, şariat hükümlerini, tarikatının âdâb ve erkânını öğretir.

Ahmed Yesevî (ö.1166), XI. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan' da yaşamış mutasavvıf-şair ve Yeseviyye tarikatının kurucusudur. Hayatı hakkında belgelere dayalı, güvenilir bilgiler edinmek mümkün değildir. Menkıbeler ve belgeler birbirine karışmış durumdadır. Türk halkı üzerinde etkili olması ve halk tarafından sevilmesi onun hayatına dair menkıbelerin sayısının fazlalığını izah etmektedir. Hikmet adı verilen dörtlüklerini topladığı Divân-ı Hikmet isimli eserinden hayatına dâir bilgiler edinmek mümkündür. Özellikle eğitim hayatını, tarikat yolunda ulaştığı makam ve mertebeleri açıklaması bakımından önemlidir.

Batı Türkistan' da yer alan Sayram kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Yusuf el-Hemedânî' ye intisabı ve onun halifelerinden olması sebebiyle XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiği söylenir. Babası Hz Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim, annesi Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun, ablası Gevher Şehnâz' dır. Önce annesini sonra babasını kaybeden Ahmed Yesevî ablası tarafından büyütülür. Gevher Şehnâz babasının vefatından sonra kardeşini yanına alarak Yesi' ye yerleşir. Eğitimine Yesi' de başlayan Yesevî, küçük yaşlardan itibaren kendisinden beklenmeyen fevkalâdelikler göstermeye başlar ve bu durum çevresindekilerin dikkatini çeker. Menkıbelere göre önce Hızır'ın delâletine nâil olur,

* Yrd. Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-posta:tonatc@hotmail.com

küçük bir çocuk iken Arslan Baba' ya intisap ederek ondan feyiz alır. Arslan Baba' nın kısa bir süre sonra vefat etmesinin üzerine Ahmed Yesevî Buhara'ya gider. Burada devrin büyük âlim ve mutasavvıfı Şeyh Yûsuf Hemedânî' ye intisap eder. 1160 yılında Ahmed Yesevî irşad postuna oturur, vaktiyle şeyhinin vermiş olduğu manevî bir işaretle yerini Şeyh Abdülhâlik-i Gücdüvânî' ye bırakarak Yesî' ye döner. Vefâtına kadar burada talebelerini irşâd etmeye devam eder. Ahmed Yesevî altmış üç yaşına geldiğinde Hz. Muhammed'in (SAV) âhirete intikal ettiği yaşa geldiği için tekkenin avlusunda çukura benzer bir yer kazdırarak kendisine bir çilehâne hazırlatır. Çilehâne ne kadar kaldığı belli değildir, ancak vefâtına kadar ibâdet ve riyâzetle meşgul olarak burada kaldığı bilinmektedir (Eraslan, 1989: 160).

1. Ahmed Yesevî' nin Tesiri:

Ahmed Yesevî' nin kerâmetlerinin ölümünden sonra da devam ettiği ileri sürülür. Bu kerâmetlerden en önemlisi de Timur'un rüyasına girerek ona zafer müjdelemesi ve kazandığı zaferin neticesinde türbesinin yapılmasıdır. Timur Yesevî' nin kabrinin üstüne devrin mimarisini yansıtan türbe, camii ve dergâhu ile birlikte bir külliye yaptırır. Ahmed Yesevî' nin türbesi civarına gömülmek bozkır göçebeleri için ayrı bir değer taşır (Eraslan, 1989: 160). Mutasavvıfların türbeleri bu mânâda o kimsenin vefâtından sonra da insanları bir araya getirme vasfını sürdürmüş olur.

Ahmed Yesevî kuvvetli bir medrese tahsilinin yanı sıra tasavvufî mânâda da yol alır. Arapça ve Farsça' yı bilmesine rağmen eserlerini Türkçe kaleme alır. Ahmed Yesevî' nin Türk diliyle hitap etmesi Yesevîlik tarikatının sadece Orta Asya Türkleri arasında değil bütün Türk dünyasında hızla yayılmasına sebep olur. Yesevîlik' ten etkilenen Nakşibendilik, Haydârilik ve Bektâşilik tarikatleri Anadolu ve Balkanlara doğru yayılmıştır.

Ahmet Yesevî yetiştirdiği talebelerin her birini bir memlekete göndermek sûretiyle İslâmiyet' in doğru olarak öğretilip yayılmasını sağlar. Onun bu şekilde gönderdiği talebelerinden bazıları sonraları Moğolların katliamından kaçıp kurtulmak sûretiyle Anadolu'ya da geldiler. Bu sebeple Yesevî tarikatı Anadolu'da yayılıp tanındı. Anadolu'nun müslüman Türklere yurt olması onun mânevî işaretleri ile hazırlandı. Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Hacı Şabân-ı Velî Yesevî' nin Anadolu'da devam eden mirasıdır. Zamanla Nakşibendilik tarikatı âyin ve erkân bakımından Yesevîlik tarikatının yerine geçmiştir (Karahan, 1192: 64)

Tasavvufî Tekke Edebiyatı, Klâsik Türk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatı arasında bir köprü vazifesi görür. Klâsik Edebiyat kelime kadrosu, vezin ve şekil açısından bir takım farklılıklar gösterse de sonuçta edipler halkın anlayacağı bir dil kullanırlar. Türk Edebiyatı'nda tasavvuf, asırlarca duygu ve düşünce bakımından etkili olur ve varlığını hissettirir. Türk Tasavvuf edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Ahmed Yesevî ile başlayan bu gelenek Anadolu' da Yunus Emre, Mevlânâ, Âşık Paşa, Gülşehrî, Nesîmî ve diğerleri ile devam eder.

Ahmed Yesevî' nin Divân-ı Hikmet isimli eseri hikmetlerinin bir araya getirildiği mecmua niteliğindedir. Onun Hikmetleri Türkler arasında düşünce birliğini ve beraberliği sağlaması açısından son derece önemlidir. Divân-ı Hikmet nüshalarının gerek muhteva gerek dil bakımından farklılıklar göstermesi birçok eserde olduğu gibi nüshaların farklı zaman ve muhitlerde istinsah edildiğini gösterir. Bazı hikmetlerin Yesevî dervişleri tarafından sonradan söylenmiş olma ihtimali söz konusudur. Aynı durumu Anadolu sahasında yaşayan Yunus Emre için de söylemek mümkündür. Yunus Emre' nin yolundan gelen birçok derviş ona çok yakın mahlaslar kullanmak sûretiyle şiirler yazmışlardır. Ancak bu şiirler kime ait olursa olsun Yesevî' nin ve Yunus Emre'nin fikirlerini yansıtmaları bakımından önemlidir (Eraslan, 1983: 41). Ahmed Yesevî' nin eserinin adı "Divân" olmasına rağmen divan şairlerinin kaleme aldığı müretteb divan kategorisinde değildir. Divân-ı Hikmet mecmua niteliği taşıdığından hikmetlerin sayısı da tertibi de birbirinden farklıdır. Yesevî' nin XI. yüzyılda yaşamış olması, Divân-ı Hikmet' in birçok nüshasının bulunması ve buna benzer bir sürü olumsuz şartlara rağmen onun şiirlerini Türkçe kaleme alması dil bakımından önemli bir zenginliktir. Yesevî ve eseri Türk şairlere örnek teşkil etmiş, başta Yeseviyye tarikatine mensup dervişler olmak üzere tasavvufî düşünceler şiire konu olmuştur. Mutasavvıflar şiiri düşüncelerini ifade edebilmek için vasıta olarak kabul etmişlerdir.

2. Ahmed Yesevî' nin Anadolu Sahasına Tesiri:

Türk edebiyatında nazire türü Anadolu sahasında Yunus Emre ile başlamıştır. Türk şiirinde ilk nazireler Ahmed Yesevî' nin şiirlerine yazılmıştır. Anadolu sahasında Yesevî' ye nazire yazan ilk şair Yunus Emre (ö.1320) dir. Yunus'tan önce Yesevî' nin hikmetlerine yine hikmetlerle nazire yazan Türk şairi Hakîm Süleyman Ata (ö.1194)' dir. Hakîm Süleyman Ata (ö. 1194) Ahmed Yesevî' nin yolundan giden bir dervişi olarak onun hikmetlerine hikmetlerle nazire yazmıştır.

Klâsik Türk Edebiyatı' nın ilk dönem şairlerinden Şeyyâd Hamza' nın şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurlar yer alır. Dönem olarak değerlendirdiğimizde Ahmed Yesevî' ye yakın bir dönemdir. Şeyyâd Hamza' nın tespit edilen şiirleri incelendiğinde muhteva bakımından Yesevî'nin hikmetleri ile benzerlikler dikkat çekicidir. Şeyyad Hamza, sünî inancıya bağlı, şeriat hükümlerini iyi bilen, tasavvufî zevki okuyucuya

hissettiren bir şairdir. Çok az sayıda elde olan şiirlerinde Hz. Muhammed' e duyulan sevgi, saygı ve bağlılığını ifade eder. Şeyyad Hamza da Yesevî ve Yunus Emre' de yer alan ölüm fikrini ve bu dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu dile getirir (Karahan, 1992: 159). Hakk' a erişmek için Kur'ân âyetlerini okumak gerektiğini ifade eder. Kur'ân okursan gafletten uyanıp derdine derman bulursun.

Ne yatarsen eyâ gâfil gözün aç gör bu erkânı
Hak'a irmek diler isen okı âyât-ı Kur'ânı

Eğer okuyasan Kur'ân bulasan derdine derman
Özüni komagıl gâfil uyan yür'iste dermânı (Karahan, 1992: 161)

Şeyyâd Hamza'nın şiirinde yer alan kelime kadrosu, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine ve Yunus Emre'nin şiirlerine büyük ölçüde benzerlik gösterir. Aşağıdaki beyitlerde yer alan hâce, Çalap, sekiz uçmak yedi tamu, kamu kelimeleri Yunus'un söyleyişini hatırlatır.

Dime kim benüm server var imdi hacene yalvar
Eğer diler isen rehber kıla canuna imânı

Kime kim nasibi değdi elini dünyeden çekdi
Kelîmüm diyüben öğdi Çalap Mûsi'bni İmrân'ı

Sekiz uçmak yedi tamu bizim için durur kamu
Sen ana sığın ey amû ki virür mahlûka cânı (Karahan, 1992: 161)

Şeyyâd Hamza, dünyanın ibret alınması gereken virân bir yer olduğunu söyler. Dünya gelip geçici bir yer olduğundan buradaki nimetlere bağlanmadan terk edilmesi gereken bir yerdir.

Diler isen Şeyyâd Hamza kıla Hak canunu rahat
Sana dünya (ola) ibret gel a terk et bu virânı (Karahan, 1992: 161)

Ahmed Yesevî de daha kesin bir ifade ile dünyanın ve dünyada sahip olunanların kalıcı olmadığını dile getirir. Şüphesiz bu dünya halktan geçer, bu dünyanın malına da mülküne de güvenme bir gün elden gider diyerek nasihat eder.

Bî-şek biling bu dünyâ barça ildin ötere
İnanmagıl mâlığa bir kün koldın kitere (Eraslan, 1983: 316)

3. Yesevî'nin "içinde" Redifli Şiiri ve Bu Şiire Yazılan Nazireler

Ahmed Yesevî'nin yazdığı "içinde" redifli hikmetine Yunus Emre ve Şeyyâd Hamza "içinde" redifli nazireler yazmışlardır. Şeyyâd Hamza'nın şiiri Yunus tarzına yaklaşmakla birlikte Ahmed Yesevî'nin tesiri dikkat çekicidir. Ahmed Yesevî, söze Halıkımı gece gündüz izlerim diyerek başlamıştır. Manevî mânâda yaşadıklarını anlatır, istediğinin ve aradığının kendisinde olduğunu söylemeleri üzerine şaşırır. Yola giren bir dervişin karşılaştığı halleri bir manzume ile anlatır. Hayran olmak, şaşırarak, derde düşmek ve nihayet derdin içinde dermanı bulmak bir dervişin yaşayacağı hâllerdir.

Hâlıkımnı izler min tün kün cihân içinde
Tört yanımdın yol indi kevn ü mekân içinde

Törtüdin yitige yittim tokuznu güzer ittim
Ondın ikiğe kildim çerh-i keyvân içinde

Üç yüz altmış su kitçim dört yüz kırk dört tağ aştım
Vahdet şarâbın içtim tüştüm meydân içinde

Çünkü tüştüm metdânga meydânı tola kördüm
Yüz ming'ârifni kördüm barça cevlân içinde

Gavvâs bahrığa kirdim vücûd şehri kizdim
Dürni sadefde kördüm güherni kân içinde

'Arş u kürsini yördüm levh ü kalemni kördüm
Vücûd şehri kizdim aydım bu cân içinde

Cânı kördüm cânânda 'ışkın kördüm meydânda
'Âşıklarning metdânı cümle bûstân içinde

İrni kördüm irgeştim istedüğümni sordum

Barçası sinde didi kaldım hayrân içinde

Hayrân boluban kaldım bi-hûş boluban taldım
Özümni derdçe saldım taptım dermân içinde

Miskin Hâce Ahmed cânı hem güherdür hem kânı
Cümle anıng mekânı ol lâ-mekân içinde (Eraslan, 1988: 310)

Yunus Emre' nin Yesevî' nin şiirine yazdığı nazire aşağıda verilmiştir. Yunus' un şiiri muhteva olarak Yesevî' nin hikmetine benzerlik göstermektedir. Tasavvufî remzlerin sıklıkla kullanıldığı derin mânâsı olan bir şiirdir.

İstedüğümü buldum eşkere cân içinde
Taşra isteyen kendü kendü nihân içinde

Kadimdür hiç ırılmaz ansuz kimse dirilmez
Adım adım yir ölçer hükmi revân içinde

Dutun diyü çağırur uğrı dahı çağırur
Bu ne acâib uğrı bu çağırın içinde

Siyâset meydânında galebeden bakan ol
Siyâset kendü olmuş girmiş meydân içinde

Dartmış kudret kılıcın çalmış nefsün boynunu
Nefsini depelemiş elleri kan içinde

Sayru olmuş iniler Kur'ân ünini dinler
Kur'ân okuyan kendü Kur'ân içinde

Bu tılısmı bağlayan cümle dilde söyleyen
Gör nice cevân ider hurka pilân içinde

Dürlü dürlü imâret köşk ü saray yapan ol
Kara nikâb dutunmuş girmiş külhân içinde

Başdan ayağa değin hakdur ki seni dutmuş
Hak'dan ayru ne vardur kalma gümân içinde

Birisen birliğe gel ikiyi bırak elden
Bütün ma'ni bulasın sıdk u îmân içinde

Oruç namaz gusl u hac hicâbdur âşıklara
Âşık andan münezzeh hâlis heves içinde

Girdim gönül şehrine taldım anun bahrına
Işk-ıla gider iken iz buldum cân içinde

Bu izümi izledüm sağum solum gözledüm
Çok acâibler gördüm yokdur cihân içinde

Yunus senün sözlerün ma'nidür bilenlere
Söyleniser sözlerün devr-i zamân içinde (Timurtaş, 1980: 163)

Şeyyâd Hamza' nın Yesevî'yi tanzir ettiği "içinde" redifli şiiri Prof. Dr. Saadettin Buluç tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Şeyyâd Hamza bu şiirinde ölümü ve ölüm karşısında insanın acziyetini ifade eder. Bu dünyada sağ kalmak mümkün değildir. İnsanlar ölmeyeceğini sanır, bu dünyanın nimetlerine, makamına, maddi güçlerine dört elle sarılır. Oysa ki şaire göre mezarlıklar ibret alınacak yerlerdir. Dünyada

varlığına, zenginliğine, güzelliğine ve makamına güvenenler toprak altında yatarlar. Nasıl olsa bir gün öleceksin, bu dünyada sabırla zorluklara katlanmayı nasihat eder.

Î hâce sen bellüsin
İşbu cihân içinde
Niçe diri kalasın
Bu az zaman içinde

Gönlün tolu gussa, gam,
Aydursın: "ben ölmezem!"
Örtüdi gaflet gözünü
Kaldun gümân içinde

Tura bir sinleye var
Niçe senün gibi var
Gör ki ne halda bular
İrin ü kan içinde.

Kimi yigit, kimi pîr
Ulu, hâce,cihângîr;
Mağbûn olup yaturlar
Ağır ziyân içinde.

Kanı harîr giyenler!..
"Sultânuz biz" diyenler!..
Yayan yörimeyenler
Çayır çemen içinde.

Gördün kamu çürümiş;
Kurt, kuş tenin yirimiş;
Karıncalar bürümiş;
Bu görklü ten içinde.

Ol gül gibi yanaklar
Ol bal gibi dudaklar
Ol eller, ol ayaklar
Sar'lu kefen içinde.

Sordum ki bulara:Hey!..
Kim sizi Rûsvâ kıldı?
Çağırışurlar peyâpey,
Zâr u figân içinde.

Biri çağırıp aydur:
"Gel, hey, halumu sen gör!
Bir vakta Sultân idüm
Ben Horâsân içinde.

Söyler andan birisi:
"Bilürdüm sultân idün
Senden harâç gelürdi
Bana Mugân içinde".

Î hâce söz senündür,
Aç gözünü hâlun gör;
Düriş, kazan, yi, yidir;
Yir eyle cân içinde.

Bir gün gele ölesin;

Niçe diri kalasın!..
Seni dahı göreler
Bir nerdübân içinde.

Şeyyâd Hamza ayıt;
Gözün yaşını tap tut!
Sabr eyle gül açılır
Her dem diken içinde. (Buluç, 2007: 115)

Ahmed Yesevî “içinde” redifli şiirinde bu dünyada bir derviş olarak başından geçenleri dile getirir. Tasavvufî anlamda karşılaştığı zorlukları, mazmunlarla birlikte vahdet-i vücud nazariyesini anlatır. Yunus Emre de ilk beyitte kişinin dışarıda aradığının aslında kişinin kendi içinde saklı olduğunu söyler. Şeyyâd Hamza ise insan için dünyanın gelip geçici olduğunu sonsuza kadar diri kalmanın mümkün olmadığını ifade eder.

Şeyyâd Hamza “içinde” redifli şiirinde ölü ve ölüm konularını işleyerek bu dünyada vazifesi ve konumu ne olursa olsun insanların bir gün ölümü tadacağını dile getirmiştir. Muhteva bakımından Yunus’ un şiirine daha yakın görünür. Yunus Emre birçok şiirinde ölüm temasını işlemiştir. Bu bakımdan tematik açıdan Yunus’ un diğer şiirleri ile de benzerlik gösterir. Ancak bu manzumenin asıl ehemmiyeti Ahmed Yesevî’ nin hikmetine nazire olmasıdır. Şeyyâd Hamza’ nın kendisinden yaklaşık bir asır önce Türkistan coğrafyasında yaşamış Yesevî’ nin başlattığı şiir geleneğini Anadolu’ da devam ettirmesi ilginçtir (Buluç, 2007: 242).

4. Yesevî’ nin “minge sin ok kirek sin”(bana sen gereksin sen) Redifli Şiiri ve Bu Şiire Yazılan Nazireler:

Ahmedî (ö. 1412) klâsik Türk edebiyatında daha çok İskendernâme isimli eseri ile tanınmıştır. Asıl adı İbrahim’ dir. Hayatına dâir kesin bilgilere ulaşamamıştır. Germiyanlı ve Sivaslı olduğuna dâir iki rivâyet vardır (Kut, 1989: 165). Ahmedî Türk edebiyatında nazireleri ile tanınan bir şairdir. Şairler genellikle kendisinden önce yaşamış şairlerin şiirlerini tanzir ederler. Ahmedî aynı zamanda çağdaşı olan Nesimî ve Şeyhoğlu Mustafa’ ya nazire yazmıştır (Yavuz, 2013: 153). Ahmedî ayrıca Yunus Emre’ nin de nazire yazdığı Ahmed Yesevî’ nin aşağıdaki şiirini tanzir etmiştir. Ahmed Yesevî bu hikmette Allah aşkını dile getirmiştir. İlâhî aşkın yüceliğini, her yerde yaradana aradığını; bu dünyada ve ahrette kendisine sunulacak olan nimetleri istemediğini ifade etmiştir. Mutasavvıflar bu dünyanın nimetlerinden uzak dururlar, cenneti ve cennette kendilerine sunulacak hurileri de istemezler. Yesevî’ de iki cihanda tek ümidinin yaradana kavuşmak olduğunu söylemiştir.

İşking kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
Kaygum sin sin tüni küni minge sin ok kirek sin

Ta’âlallah zihi ma’nî sin yaratting cism ü cânı
Kullık kılsam tüni küni minge sin ok kirek sin

Közüm açdım sini kördüm kül köngülni singe birdüm
Uruğlarım terkin kıldım minge sin ok kirek sin

Sözleşem min tilimde sin közleşem min közümde sin
Könglümde hem cânımda sin minge sin ok kirek sin

Fedâ bolsun singe cânım töker bolsang minim kanım
Min kuling min sin sultânım minge sin ok kirek sin

Âlimler kitâb kirek sûfilerge mescid kirek
Mecnûnlarga Leylâ kirek minge sin ok kirek sin

Gâfillerge dünyâ kirek âkillerge ukbâ kirek
Vâizlerge minber kirek minge sin ok kirek sin

Âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşı kilse
Allâh minge rûzî kılsa minge sin ok kirek sin

Uçmak kirem cevlân kılam ne hûrlarga nazar kılam
Anı munı min ne kılam minge sin ok kirek sin

Hâce Ahmeddür minim atım tüni küni yanar otum
İki cihânda ümidim mingi sin ok kirek sin (Eraslan, 1983: 326)

Yunus Emre' nin Yesevî' nin şiirine yazdığı nazire aşağıda verilmiştir.
İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni

Ne varlığa sevünirem ne yokluğa yerünirem
İşkunla avunuram bana seni gerek seni

İşkun âşıkları öldürür ışk denizine taldurur
Tecellîyle toldurur bana seni gerek seni

İşkun şarabından içem mecnûn olup tağa düşem
Sensin dün ü gün endişem bana seni gerek seni

Sûfilere sohbet gerek ahîlere ahret gerek
Mecnûnlara Leylî gerek bana seni gerek seni

Eger beni öldüreler külüm göğe savuralar
Toğrağum anda çağıra bana seni gerek seni

Yûnusdurur benüm adum gün geldükçe artar oldum
İki cihânda maksûdum bana seni gerek seni (Timurtaş, 1980: 210)

Ahmedî, Yesevî' nin şiirine "bana sini gerek sini" redifiyle nazire yazmıştır.
Cihândan ben usanmışam bana sini gerek sini
Kamulardan üşenmişem bana sini gerek sini

N'iderem bu ten ü cânı ya sensüz Âb-ı Hayvânı
Veyâhud dîn ü îmânı bana sini gerek sini

Gerekmez rûhıla reyhân gerekmez hûrıla vildân
Gerekmez Ravza-i Rıdvân bana sini gerek sini

Gerekmez mülket-i dünyâ gerekmez devlet-i ukbâ
Gerekmez Kevser-i Tûbâ bana sini gerek sini

İçüm sensüz cehennemdür yaşumıla cihân nemdür
Benüm sensüz cihân nemdür bana sini gerek sini

Dilemez Ahmedî iy şeh ki anun ola mihr ü meh
Bu iki kevnde billah bana sini gerek sini (Akdoğan, 1988: 228)

Ahmed Yesevî, Yunus ve Ahmedî' nin şiirlerini karşılaştığımızda gerek muhteva gerek şekil özellikleri bakımından benzerlikler görülür. Edebî gelenekte nazire tanımlanırken üç özellik üzerinde durulur; vezin benzerliği, kafiye varsa redif birliği ve söyleyiş-anlam-hayâl benzerliği yani muhteva benzerliği. Bu üç benzerlik şiirlerin nazire olarak kabul edilmesi için önemlidir (Köksal, 2006: 31). Yukarıda verdiğimiz üç şiir de nazirenin gereklerini yerine getirmektedir. Yesevî, Yunus ve Ahmedî farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen konuyu işleyiş biçiminin aynı olması dikkat çekicidir. Yesevî Türk İslâm coğrafyasında yaşamış, hikmetlerini bulunduğu çevrede İslâmiyet'i öğrenmeye çalışan halka hitâben yazmıştır. Yunus ise Anadolu' nun son derece buhranlı bir devrinde yaşamıştır. Anadolu bir taraftan Batı' dan gelen Haçlılarla mücadele etmekte, bir taraftan da doğudan gelen Moğol istilâsına karşı direnmektedir. Halkın can ve mal güvenliği kalmadığından tekkeler halka manevî anlamda destek olur. Yunus da söylediği şiirlerle halka hem tasavvufî aşkı hem de dünyanın gelip geçilen bir yer olduğunu anlatır. Sadece yaşadığı devirde değil ölümünden sonra da bu mânâda Türk halkına yol gösterici olmuştur. Yesevî de sadece kendi yolundan gelenleri değil bugün klâsik olarak değerlendirdiğimiz pek çok şairi de etkilemiştir. Yesevî ve Yunus Emre baktığımızda aynı geleneğin içinde yer alırlar. Tasavvufî konuları şairâne bir uslûbla ifade

etmişleridir. Ahmedî ise ömrünü XIV. yüzyılda sürdürür, XV. yüzyılın başlarında vefat eder. Klâsik Türk edebiyatının hızla yükselişe geçtiği dönemde eser veren bir şairdir. Dolayısı ile Ahmedî, Yesevî ve Yunus' tan farklı bir tarzı olmasına rağmen nazire yazması dikkat çekicidir.

5. Ahmed Yesevî' nin Etkisine Örnek Teşkil Edebilecek Eserlerden Bazıları:

Ahmed Yesevî' nin Divân-ı Hikmet isimli eseri İslâmî Türk Edebiyatı' nın temel eserlerinden birisidir. Eserde yer alan hikmetlerin muhtevası İslâmî-tasavvufî inanç ve fikirlerdir. Hikmetlerin şekil ve dil özellikleri bakımından millî olması Ahmed Yesevî' nin etkisini artırmıştır. Yesevîlik tarikatinde şeyhin sözlerini ve hikmetlerini öğrenmek, hikmetleri âyinlerde belli bir makamda terennüm etmek, âdâb ve erkânı öğrenmek önemli bir husustur. Yesevî dervişleri bağlı buldukları tarikatın gereklerini yerine getirmek arzusuyla hikmet söyleme geleneğini başlatmıştır.

Türk edebiyatında Ahmed Yesevî ve Yesevîlikten söz eden bir isim de Hazînî' dir. Hazînî kaynaklarda Ahmed Yesevî takipçisi olarak tanıtılmıştır. Hazînî' nin Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr isimli eserinin temel konusu Yesevî Âdâbı ve Yesevîlik tarikatınının meşâyihünün tanıtılmasıdır(Okuyucu-Kaçar, 2014: 39). Hazînî eserinin mensur kısmında Yesevî ve Yesevîlikten bahseder. Ahmed Yesevî' nin menâkıbını verdikten sonra Şeyhi Seyyid Mansûr'un hayat hikâyesini anlatır. Ayrıca eserin sonunda özet mahiyetinde Farsça bir bölüm vardır. Farsça bölüm Nakşibendî ve Yesevî silsilesinin verildiği bir mesnevî ile başlar. Hazînî eserin Farsça bölümü de Yesevîlik tarikatının ve silsilesinin verilmesi bakımından önemlidir. Hazînî Cevâhirü'l- Ebrâr' ın mensur kısmında Yesevîlik tarikatını anlattıktan sonra Ahmed Yesevî' nin yukarıda verdiğimiz "içinde" redifli şiirine eserinde yer vermiştir. Hazînî' nin şiiri Doğu Türkçesi özelliklerini koruyarak orijinal şekliyle eserinde yer vermesi dikkat çekici bir husustur(Okuyucu-Kaçar, 2014: 41).

Hazînî Cevâhirü'l- Ebrâr isimli eserinde Yesevîlik tarikatının esaslarını, âdâb ve erkânını okuyucuya anlatır. Mutasavvıflarda usûl olduğu üzere söze başlarken "Şeyhü'l-meşâyih-kuddise sırruhu'l-aziz eydür" şeklinde ibarelerle sözün kendine ait olmadığını belirtir. Ahmed Yesevî' nin hikmetlerinde manzum olarak söylediği fikirleri Hazînî mensur olarak ifade etmiştir. Hazînî' nin eserinde bir müride bağlanmak gerektiği şu cümle ile ifade edilir: "Ey sâlik-i müeddeb ve ey mâlik-i mühezzeb meydân-ı hakikat içinde cevân kılâyum dîrsen muktedâ ve şeyh hazretine mutî' u muktedi ol"(Okuyucu-Kaçar, 2014: 41). Ahmed Yesevî' de hikmette aynı düşünceyi kendi dilince söyler:

Tarikatke siyâsetlig mürşid kirek
Ol mürşidge itikadlıg mürid kirek
Hizmet kılıp pîr rızâsın tapmak kirek
Mundag âşık hakdın ülüş alur irmiş(Eraslan, 1983: 222)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme' sinde kendisini Yesevî' nin torunu olarak tanıtır. Evliyâ Çelebi' nin Seyahatnâme' si yalnızca Türk Edebiyatı' nın değil belki de dünya edebiyatının en kapsamlı ve ilgi çekici gezi kitabıdır. Evliyâ Çelebi sadece gezip gördüğü yerleri anlatmamış, o yerlerin insanların inanışlarını, geleneklerini ve söz varlığını da tanıtmıştır. Anadolu' da bulunan Yesevî derviş ve halifelerinden bahsetmiştir(Kara, 2000: 256). Evliyâ Çelebi Seyahatnâme' de kendi hayatı hakkında detaylı bilgiler vermez. Ömrünün elli bir yılını seyahatlerde geçirdiğini, hiç evlenmediğini öğreniriz. Ancak kendi soyu hakkında bilgi verir. Ailesinin Kütahyalı olduklarını belirtir. Babası ve dedesi sarayda kuyumcubaşılık yapmışlardır(Akalın, 2011: 218)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme' nin altıncı cildinde, ailesinin soyunun Ahmed Yesevî' ye kadar ulaştığını ifade etmiştir.

"Süleyman Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân rûhiyçün ve bu gazâlarda bulunan pederimiz Serzgerân-ı Dergâh-ı âlî, ya'nî Dervîş Mehemed Zillî ibn Kara Ahmed ibn Kara Mustafâ ibn Yavuz Er ibn Ece Ya'kûb ibn Germiyânzâde Ya'kûb ilâ Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî ibn Muhammed Hanefî ve ilâ İmâm Ali ve Fâtımatü'z-Zehrâ ve bizzât cedd-i ızâmımız Hazret-i Risâlet-penâh rûhiyçün Allâh rızâsıyçün el-Fâtiha ma'a's-salavât."(Çelik Şavk, 2011: 6).

Ahmed Yesevî' nin Divân-ı Hikmet' i ahlâkî ve didaktik bir eserdir. Onun hikmetlerinde işlediği konulara baktığımızda insanlığın her dönemde ihtiyacı olan kavramları görürüz. Doğruluk, dürüstlük, merhametli olmak, dünyanın gösterişine aldanmamak, nefse uymamak ve buna benzer olması gerekenler anlatılır. İnsanlığa nasihat mahiyetinde tavsiyelerde bulunur. Dinî tasavvufî şiirlerde eleştirilen ve kesinlikle uzak durulması gereken davranışlardan birisi de "riyâ" dır. Riyâ Kur'ân-ı Kerim' de ve hadîs-i şeriflerde münafıklığın alâmeti olarak kabul edilir. Ahmed Yesevî' nin içinde yer aldığı Horasan melâmet anlayışında riya, sadece Allah için yapılması gereken bir davranışın, kul görsün diye sergilenmesidir. Gerçekte öyle olmadığı halde kendisini derviş gibi gösteren sahte âşıklar meselesi sıklıkla ele alınan konulardan birisidir(Kartal, 2016: 1) Yesevî, bu yollarda gördüğün sahte âşık, dışı sûfidir ama içinde bağlılık yoktur, diyor.

Kimni körsen bu yollarda yalğan âşık
Zâhır sûfî bâtın içre ermes sâdik(Tulum, 2016: 114)

Riya konusunda klâsik Türk edebiyatında da yüzlerce beyite rastlamak mümkündür. Divan şairlerine göre de sûfilerin ikiyüzlü davranması kabul edilemez bir davranıştır. Ayrıca şairlerin en büyük düşmanı rakîb divan şiirinde riyakârdır. Sûfi bazen o kadar aşırına kaçır ki kıyafet ve davranışlarındaki riyadan dolayı beli iki büküm olur. Necâti Bey ikiyüzlü zahidi şöyle tasvir etmiştir.

Beli mihrâb-ı ibâdetde iki büküldü

Zâhidi gör ki dahi bâb-ı riyâdan geçmez (Şentürk, 1996: 61)

Sonuç:

Türkler İslâmiyet' i kabul ettikten sonra XI. yüzyıldan itibaren modern edebiyatın başlangıcına kadar edebiyatımızın muhtevasında dinî ve tasavvufî unsurlar yer alır. Dolayısı ile edebiyatımızda, Cumhuriyet sonrası akademik çalışmalarda yapılan bir takım sınıflandırmaların XX. yüzyılın başlarına kadar edebî eserlerde görülmediği söylenebilir. Mutasavvıflar tekkelerde tasavvufî öğretilerle, medreselerde ise âlimler ilim yolu ile İslâmî inancı öğretirler. İslâmiyet' in kabulünden sonraki devirde meydana getirilen edebî eserler de dinî ve tasavvufî nitelikler yer alır. Türk İslâm coğrafyasında Ahmed Yesevî ile edebiyatımızda yer alan tasavvuf, klâsik Türk edebiyatında iki farklı özelliğe sahip şairlerle varlığını sürdürür. Birinci grup Nesimî, Gülşenî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi kendileri de mutasavvıf olan şairler. Hayatlarında bizzat tasavvufu yaşayan, şiiri düşüncelerini ifade etmek için vasıta olarak kullanan şairler. İkinci grup ise tasavvufu şiirlerinde bir zenginlik olarak kabul edip yer veren şairlerdir. Ayrıca kendileri tasavvufî düşünce içinde yer alsalar bile şiiri propaganda vasıtası olarak görmezler (İsen, 1997: 209).

Ahmed Yesevî' nin Türk halkı üzerinde bu kadar etkili olmasının sebebi şiirlerinde sade bir Türkçe ile İslâmî inancı ve tasavvufî hayatı öğretmesidir. Onun şiirleri zaman zaman sanat zevkinden yoksun didaktik eserler olarak değerlendirilir. Hikmetleri incelendiğinde görülmüştür ki muhteva bakımından tasavvufî derinliği olan şiirlerdir. Bununla birlikte hikmetlerin dörtlüklerle yazılması, kafiye düzeni bakımından koşmaya benzemesi, hece veznini kullanması şekil özelliklerini millileştirir. Hikmetlerin muhtevası değişik olsa bile millî özelliklere sahip olması yaşadığı devirde halk tarafından kolayca anlaşılmasını sağlar. Vefatından sonra da farklı coğrafyalara giden dervişleri sayesinde fikirleri ve hikmetleri Türk dünyasına yayılır. Mehmet Fuat Köprülü Türk Edebiyatı' nda İlk Mutasavvıflar isimli eserinde Yesevî tesirini dört büyük sahada aramak gerektiğini söyler; Kıpçak, Türkmen, Azerî ve Anadolu- Rumeli sahası. Çalışmamızda Anadolu sahasının önemli bir kısmını teşkil eden Klâsik Türk edebiyatının; XIV. yüzyıl şairlerinden Şeyyâd Hamza ve Ahmedî' nin yazdıkları nazirelerden hareketle, Yesevî' nin tesiri üzerinde durulmuştur. Şeyyâd Hamza' nın şiirlerinde dinî konulara yer vermesi onu Yesevî' ye biraz daha yakınlştırır. Ahmedî de divan şiirinde verdiği eserlerin yanı sıra pek çok şaire nazire yazmıştır. Yesevî ve Yunus' a nazire yazması dikkat çekici bir durumdur.

Ahmed Yesevî' nin tesiri sadece onun şiirlerine yazılmış olan nazirelerle açıklanamaz. Yesevîlik tarikatının kurucusu olması, mutasavvıf kimliği tasavvufî eserlerde ve edebî eserlerde etkili olmasına sebep olmuştur. Yesevîliğin iki kolu olarak kabul edilen Nakşibendîlik ve Bektaşîlik Osmanlı toplumunda geniş bir sahada varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla bu iki tarikate mensup şairlerin şiirlerinde ve müelliflerin eserlerinde Yesevî' nin izlerini görmek mümkündür. Biz çalışmamızda nazirelerden hareketle Türk edebiyatına tesirini ve sınırlı sayıda verilen örneklerle konuyu incelemeye çalıştık. Ahmed Yesevî tesiri hem edebî eserlerde hem de tasavvufî eserlerde görülmektedir. Ahmed Yesevî' nin hikmetlerinde ele aldığı konular çağlar öncesinden günümüz insanına mesaj niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk (2011). "Seyahatnâme' den Evliyâ Çelebi'ye", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C:C, S.711, s. 212-233.
- AKDOĞAN, Yaşar (1988). *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1983). *Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (1989). "Ahmed Yesevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C.2, s.159-161.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2011). *Sorularla Evliyâ Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- HAZİNİ (2014). *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler -Yesevîlik Âdâbı ve Menâkıbnâmesi-*, Haz. Prof.Dr. Cihan Okuyucu- Doç. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1999). "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri" *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARA, Mustafa (1993). "Yeseviyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâc-ı'l-Bihâr", *İlim ve Sanat*, S.35-36, s.14-18.
- KARAHAN, Abdülkadir (1992). *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (2016). "Ahmed-i Yesevî de Kişiyi Allah'tan Uzaklaştıran Bir İlet: Riya", *Yayınlanmamış Bildiri*.
- BULUÇ, Sadettin (2007). *Makaleler*, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKSAL, Fatih (2006). *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUT, Günay (1989). "Ahmedî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C.2, s.165-167.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1996). *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TULUM, Mehmet Mahur (2016). *Hoca Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet (Mısır Nüshası)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- YUNUS EMRE (1989). *Yunus Emre Divanı*, Haz. Faruk Kadri Timurtaş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YAVUZ, Kemal (2013). "Türk Şiirinde Nazire", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 10 s.359-424.